

BRIT KÖZÉP-EURÓPA TÉRKÉPEK, 1915–1919. II. RÉSZ A KÉZIKÖNYV ÉS ATLASZ SZERZŐJE: B. C. WALLIS

GYÖRI RÓBERT – CHARLES W. J. WITHERS

THE BRITISH MAPPING OF CENTRAL EUROPE, 1915-1919. (PART 2)
B. C. WALLIS: THE AUTHOR OF THE GEOGRAPHICAL HANDBOOK AND ATLAS

Abstract

This article is the second part of a paper which examines The Peoples of Austria-Hungary I geographical handbook and the accompanying Atlas of Austria-Hungary, published by Britain's Naval Intelligence Division in 1919, its making and contents, and the involvement of Hungarian and British geographers in mapping and boundary making. The article shows that B. C. Wallis undertook to study Hungary's nationalities and demography from 1915 as part of the 1:1M mapping project coordinated by Arthur Hinks in the Royal Geographical Society in London on behalf of the Geographical Section, General Staff and, later, for the Geographical Section (ID32) of the Naval Intelligence Division. Wallis was known in academic circles for his book on the teaching of geography and work in statistics, but he was not an expert on Hungary, and he joined the project to boost his scholarly career. In comparison with those Hungarian geographers involved in the peace preparations and who used that work to start their career, Wallis failed to establish himself as an academic geographer after the First World War. Britain won both the War and the peace, yet British geographers rued the missed opportunity to strengthen geography as a discipline in the immediate post-war period. Hungary lost the war and the peace, yet geography in Hungary was seen as a strategic discipline that could help the country both know itself and achieve the revision of the peace treaty.

Keywords: Ethnographic mapping, Hungary, B. C. Wallis, Historiography, Geographical handbooks, First World War

Bevezetés – a kézikönyv és atlasz szerzője: B. C. Wallis

Kétrészes tanulmányunk első részében bemutattuk, hogy az I. világháború és a béketárgyalások éveiben geográfus szakértők sora igyekezett a hadviselő országok stratégiai és politikai céljait térképek és atlaszok készítésével támogatni. Nagy-Britanniában ezek a feladatok nem egy kézben koncentráálódtak, hanem a különböző, saját hatáskörük fölött féltékenyen őrködő hírszerzési csoportok a Royal Geographical Society erőforrásaira támaszkodva végezték ezt a munkát. A Haditengerészeti Hírszerzési Csoport Földrajzi Szekciójában (NID ID32) mintegy két tucatnyi „földrajzi kézikönyv” született ekkor, ezek között a Magyarországról szóló kézikönyv és atlasz 1919-ben. Első tanulmányunkban feltártuk ennek a kézikönyvnek és atlasznak a tartalmát, illetve elkészítésének célját, megneveztük a szerzőket, valamint rekonstruáltuk a térképezés és a kísérő szöveg összeállításának módszereit. Második tanulmányunk fókuszában a kötet és az atlasz megalkotásában részt vevő intézmények és emberek állnak, közülük is elsősorban Bertie Cotterell Wallis.

B. C. Wallis neve nem csak Magyarországon volt ismeretlen: emléke a brit földrajzos közösségben is elhalványult. Kutatásunk elején még azt is nehéz volt azonosítani, hova járt iskolába, hol és mikor szerezte diplomáját. Ebben a tanulmányunkban feltárjuk, milyen erőfeszítéseket tett a Londonban földrajztanárként dolgozó Wallis, hogy publikációival, társasági aktivitásával belépőt szerezzen a brit földrajz akadémiai berkeibe. Bemutatjuk, hogy már a korai oktatásmódszertani munkáiban is a mérés, a statisztika

alkalmazását szorgalmazta a földrajz tanításában, majd pedig a statisztikai eszköztár gazdaságföldrajzi, társadalomföldrajzi hasznáról írt innovatív tanulmányokat. A háború idején a kvantitatív módszerekben, a tematikus kartográfiában való jártassága révén kapcsolódott be először önkéntesként, majd a hírszerzés munkatársaként a brit térképező munkába. Elemzésünkben végigkövetjük pályájának sikereit és kudarcait, azt az utat, amely Wallist Közép-Európa és Magyarország szakértőjévé avatta.

B. C. Wallis az I. világháború előtt: földrajztanár, tankönyvíró és statisztikus

Bertram („Bertie”) Cotterell Wallis alsó-középosztálybeli család sarjaként 1878-ban született, Kelet-Londonban, Bow-ban. Szülei spiritualizmussal foglalkoztak, és könyveket is publikáltak a témában, apja a spiritualizmust előadó-körutakon is népszerűsítette. Ezzel lehetett összefüggésben, hogy gyermekkorában családja gyakran költözött: Nottinghamban, a Manchesterhez közeli Prestwichben, majd Walsallban laktak. B. C. Wallis 1904-ben szerzett közgazdász alapszakos diplomát a University of Londonban, majd 1905-ben vette át tanári képesítő oklevelét, és földrajztanárként kezdett dolgozni. 1908-tól már aktív tagja volt a Geographical Association észak-londoni csoportjának. (A Geographical Association Nagy-Britannia 1893-ban alapított földrajztanárokat tömörítő szakmai szervezete.) A londoni Camden Secondary Schoolban tanított, majd 1914-től a brit fővárosban működő Holloway County Grammar School tanára lett. Első tanulmányai a 20. század első évtizedének végén jelentek meg (GYÖRI R. – WITHERS, C. m.a.).

Magyarország etnikai térképezése nem az első tudományos vállalkozása volt, számos témában publikált a világháború előtt. Tanárként több, a földrajzoktatás fejlesztését szorgalmazó módszertani írást közölt (WALLIS, B. C. 1909a, 1909b, 1911a, 1915). Az 1915-ös *Teaching of Geography* c. könyve különösen fontos. Wallis hitet tett amellett, hogy a földrajz a természettudományokhoz tartozik: a földrajztanároknak diákjaikat „*azoknak a szakkifejezéseknek és módszereknek az elsajátítására kell nevelniük, amelyekkel a geográfusok a tudomány igazságait a napvilágra hozzák, és azokat az anyagokat kell a diákoknak átadniuk, amelyek a földrajzi igazság érvényességnek bemutatását szolgálják*” (1915, p. 10). A térképolvasást és a térképkészítést pedig úgy kell tanítani, hogy figyelmet szenteljünk a kapcsolódó statisztikai táblázatoknak és a földrajzi elterjedést ábrázoló tematikus térképek készítésének. A tankönyv több fejezete is jól példázza Wallis felfogását: a földrajz egyaránt fontos tudományos és oktatási szerepében, de szerepe reformra szorul. A „*Transition geography*” fejezetben például arról ír, hogy a földrajzi vizsgálatnak a szűkebb környezet, a hely bemutatásával kell kezdődnie, azután lehet haladni a régió, az ország és a nagyobb földrajzi egységek felé. A „*Systematic and argumentative geography*” és a „*Quantitative work*” fejezetekben emellett érvel, hogy a földrajzi magyarázatnak a tényeken és az alapvető statisztikai eszközök alkalmazásán kell nyugodnia. A könyvet még megjelenése évében ismertette a brit és a skót földrajzi társaság folyóirata is, és mindkét recenzió elismerőleg írt a munkáról (CHISHOLM, G. 1915; HOWARTH, O. 1915). Sikerét azonban az bizonyítja igazán, hogy számos átdolgozott, bővített kiadásban is megjelent, 1916-ban, 1921-ben, 2013-ban, legutoljára pedig 2023-ban. A könyv innovatív jellegét, pozitív fogadtatását és máig tartó hatását figyelembe véve meglepő, hogy Wallis személye a brit földrajz és a brit földrajzoktatás történetében is feltáratlan maradt.

Wallis számos tanulmányában népszerűsítette a mérés, a statisztikai eszközök használatát a földrajzban és a földrajzoktatásban, foglalkozott például a kvantitatív módszerek gazdaságföldrajzi, népességföldrajzi alkalmazásával (WALLIS, B. C. 1909a, 1909b, 1910a,

1911b, 1912a, 1912b, 1912c, 1914a, 1914b). A matematikai modellek mellett hitet tett természetföldrajzi, éghajlattani cikkeiben, illetve a természeti adottságok és a társadalomföldrajzi kép összefüggéseit kutató munkáiban is. A csapadék eloszlásával, az éghajlat és a mezőgazdaság összefüggéseivel foglalkozó tanulmányaiban hangsúlyozta a kiinduló statisztikai adatbázisok pontosságának szükségességét, kiemelte a regionális különbségek jelentőségét, és amellett tört lándzsát, hogy a magyarázatokat kvantitatív mérésekre kell alapozni (WALLIS, B. C. 1914c, 1914d, 1915b, 1915c, 1915d, 1915e, 1915f, 1915g, 1915h).

Wallis aktív tagja volt több tudományos társaságnak, és elképzeléseit ezek segítségével is terjesztette. A Geographical Association fórumait hatékonyan használta arra, hogy népszerűsítse a statisztika szerepét a földrajzoktatásban. 1911. február 3-án a társaság észak-londoni csoportjában javaslatot tett egy ülés összehívására, mivel *„a középiskolákban nem lehet hatékony a földrajz tanítása mindaddig, amíg a statisztikát nem használjuk egyre növekvő mértékben már az első évtől kezdve.”* A kezdeményezést először elutasították, de a téma módosított formában végül zöld utat kapott: *„Szükséges, hogy a földrajztanárok nagyobb figyelmet fordítsanak a statisztikára, és jól megválasztott statisztikai adatokra építve készítsenek a diákok számára gyakorló feladatokat”* (n. n. 1912, pp. 242–243). Ezzel egy időben WALLIS neve az RGS-ben is ismertté vált az 1912-ben a Geographical Journalban megjelent tanulmányainak köszönhetően (1912a, 1912c), és a londoni földrajztanár az RGS előadássorozatába is bekapcsolódott. 1913 szeptemberében John Frederick Unstead, a londoni Goldsmith's College és a Birkbeck College földrajztanára (1921-től a University of London földrajzprofesszora) tartott előadást a társaságban a gabonatermesztés statisztikai vizsgálatáról. Wallis a felkért hozzászólók között volt. Az előadás Unstead Kanada gabonatermesztésével foglalkozó DSc-kutatásaihoz kapcsolódott, és egybevágott Wallis akkori érdeklődési területével. Wallis nemcsak ugyanazokat az adatokat dolgozta fel, mint Unstead, hanem az egy hektarra eső gabona-termésterületet a népsűrűséggel és a termés-becelésekkel kombinálva több európai államra (így Ausztria–Magyarországra), valamint Új-Zélandra és Ausztráliára is kiszámította. Wallis újfajta számítási eljárást javasolt Unsteadnek a méréshezamok és a vetésterület kapcsán, később át is küldte neki a javított számításokat. Amikor Unstead publikálta az elemzését, akkor már ezeket használta, és a köszönetnyilvánításnál külön megemlítette Wallis és a többi hozzászóló segítő javaslatait (BAINES, A. et al. 1913, Unstead munkásságáról: FREEMAN, T. 1980, pp. 237–238). 1914 januárjában a Geographical Association éves közgyűlését John Scott Keltie, a társaság vezetője (és egyben az RGS titkára) elnökölte. Wallis egyike volt a felkért előadóknak, és a *„népsűrűség eloszlásának bemutatására szolgáló diagramokról, a megalkotásukhoz szükséges modellek módszereiről”* tartott előadást (n. n. 1914, p. 424). A csapadékeloszlásról ugyanabban az évben megjelent tanulmányai pedig Marion Newbiginn és a skót földrajzos közösség előtt tették ismertté a nevét (WALLIS, B. C. 1914c, 1914d). Mindezek a tanulmányok, előadások, konferencia-részvételek azt bizonyítják, hogy Wallist már az előtt jól ismerték Nagy-Britannia földrajzos berkeiben, mielőtt az RGS háborús hírszerzési célú térképezési munkáiba bekapcsolódott volna.

A levéltárakban fennmaradt dokumentumok is ezt igazolják. WALLIS három hónappal a háború kitörése után írt Keltie-nek: *„szeretném felajánlani a szolgálataimat, ha ezzel hasznukra lehetek”,* hozzátéve, hogy *„szívesen vállalkozom olyan feladatra, amelyre alkalmas vagyok”.* Wallis a korlátait is megjelölte: *„fizikailag alkalmatlan vagyok a haza fegyveres szolgálatára, de minden nap 5 óra után rendelkezésre tudom bocsátani az időmet”* (1914e). Wallis ezzel a gesztussal a statisztikai és kartográfiai szakértelmét ajánlotta fel a háborús erőfeszítésekhez az iskolai munkanapjának végeztével. Keltie a levelet Hinksnek, az RSG altitkárának, későbbi utódjának továbbította, aki postafordultával válaszolt

Wallisnak. „Jelenleg az új 1 : 1000 000-s Európa-térkép befejezésén dolgozunk” írta HINKS, „számos önkéntes bevonásával, és ha elvállalja, úgy vélem, Önnek is tudunk részt adni a munkából” (1914). Néhány nappal később WALLIS már ezen a projekten dolgozott (1914f).

B. C. Wallis a Royal Geographical Society 1 : 1000 000-s méretarányú világtérkép-projektjének munkatársaként (1914–1915)

A háború kitörésekor az 1 : 1000 000-s méretarányú világtérkép elkészítése már évtizedek óta napirenden volt. Az eredeti javaslatot, miszerint nemzetközi együttműködésben kellene elkészíteni az egységes világtérképet, még Albrecht Penck fogalmazta meg az 1891-es berni Nemzetközi Földrajzi Kongresszuson. A javaslat elnyerte a résztvevők tetszését, de a munka csak vontatottan haladt előre (THROWER, N. 1996, pp. 164–171; HEFFERNAN, M. 2002, PEARSON, A. – HEFFERNAN, M. 2009). Nagy-Britanniában a projektet Hinks koordinálta, bár annak idején az RGS-t Holdich képviselte a berni kongresszuson. A nagy hírű csillagász, Hinks a Cambridge-i Egyetemen a térképészet és a geodézia oktatója volt, mielőtt 1915-ben az RGS titkára és folyóiratának a szerkesztője lett. Dicksonhoz hasonlóan a kartográfia egyik első számú szaktekintélyének számított, két jelentős szakkönyvet publikált (HINKS, A. 1912, 1913), mielőtt 1 : 1000 000-s térkép feladatait átvette. Ahogy HINKS egy tanulmányában bevallotta, az RGS lényegében nem haladt semmit a munkával, annak ellenére, hogy 1891 és 1914 között többször nekifogtak a projektnek. Így fogalmazott: „A háború kitörésekor, amikor Flandriától a Kárpátokig harcok dúltak, és gyorsan kiterjedtek egészen a Kaukázus és a Perzsa-öböl térségéig, Európában nem állt rendelkezésre megfelelő minőségű térkép” (1915a, 24). A fegyveres konfliktus azonnal véget vetett a nemzetközi együttműködésnek is. MICHAEL HEFFERNAN kutatásában részletesen bemutatta, hogy a fiaskó ellenére Hinks mindent megtett azért, hogy az RGS továbbra is életben tartsa a projektet. Célja az volt, hogy az 1 : 1000 000-s térkép európai szektoráról legalább egy egyszerűsített, a háború igényeihez szabott verzió elkészüljön. Hinks ezáltal azt is biztosítani szeretete volna, hogy a gyeplő a jövőben is brit kézben maradjon és az RGS reputációja se sérüljön (1996, p. 509). A Wallishoz hasonló önkéntesek nélkülözhetetlenek voltak a sikerhez.

Először Wallis csak a szabadidejében dolgozott az 1 : 1000 000-s térképen. 1915 februárjának derekán HINKS megpróbálta Wallis státuszát rendezni, ezért levélben fordult Wallis munkáltatójához, Sir Robert Blairhez, a London City Council Oktatási Osztályának vezetőjéhez: „Tisztelettel kérem, hogy B. C. Wallist teljes fizetéssel helyezték át három hónapra az RGS-hez, hogy az európai népességgel kapcsolatos kutatásokat végezzen az 1 : 1000 000-s léptékű térkép készítéséhez. A térképet a jelenlegi válságos időkben a GSGS számára készítjük politikai felhasználásra” (1915b). Hiába hangsúlyozta azonban Wallis munkájának fontosságát Hinks, Blair és az Oktatási Osztály elutasította a kérést Wallis fizetésére hivatkozva. A következő hivatalos levélben, 1915. március végén már fizetése nélkül kérték Wallis ideiglenes áthelyezését a GSGS-hez. WALLIS biztosította Hinkset a térképpel kapcsolatos munkájának folytatásáról, azzal együtt, hogy „még nem adtam fel a reményt, hogy megfelelő pénzügyi segítséget kapjak terveim végrehajtásához” (1915j). A források homályban hagyják, hogy kapott-e végül Wallis valamilyen pénzügyi ellentételezést, de az bizonyos, hogy folytatta népességstatisztikai és térképezési munkáját. Júliusban Hinks Wallis szakértelmét már a GSGS balkáni államokkal kapcsolatos feladatainál kamatoztatta.

A British Association for the Advancement of Science 1915 szeptemberében, Manchesterben tartott konferenciájának beszámolójából pontosan rekonstruálhatjuk, milyen kérdésekkel foglalkozott Wallis az év első felében. Az ülésen az RGS, a GSGS és az ID32

számos geográfusa részt vett, ott volt Hinks, McFarlane, Howarth és Rudmose-Brown, de hiányzott Dickson, akit „a háborús ügyek Londonban marasztaltak”. Az „E szekció” (Földrajz) ülését Hinks nyitotta meg szeptember 8-án, és az 1 : 1000 000-s térkép domborzatábrázolásának színezéséről beszélt. Őt Wallis követte, aki az 1 : 1000 000-s térkép projektjének keretében „A népességek eloszlás térképi ábrázolásának módszerei” címmel tartott előadást, aminek középpontjában Magyarország állt. A konferenciabezámoló így foglalta össze előadásának velejét:

„A térkép budapesti szelvényén Wallis úgy ábrázolta az egyes közigazgatási egységek népsűrűségét, hogy a népsűrűség értékét az adott terület középpontjához rendelte, és az azonos népsűrűségű pontokat szintvonalakkal kötötte össze. Így a népsűrűség sokkal kiegyenlítettebb módon jelenik meg, mint a hagyományos módszerrel készült térképen: a hirtelen változások és az éles törések eltűnnek. Wallis a népesség nemzetiségi megoszlásának ábrázolására kidolgozott módszerét is bemutatta. Az egyik térképen a fontosabb etnikai csoportokat az össznépesség százalékában ábrázolta a népsűrűségi térképhez hasonló módszerrel, a másikon pedig a tényleges számértékeket tüntette fel. A térképeket nagy érdeklődés fogadta” (McFARLANE, J. 1915, p. 375).

Ez az első bizonyítéka annak, hogy Wallis a GSGS-nek akkor már kilenc hónapja végzett munkája során hasonló stílusú és célú térképeket készített, mint az 1919-es *Peoples of Austria-Hungary* atlasz térképei. Két hónappal később Wallis már részletesebben is beszámolt a Magyarországgal kapcsolatos térképezési és statisztikai módszereiről.

B. C. Wallis a brit hírszerzésben: a GSGS és az ID32 számára végzett munkája (1915–1919)

Az RGS 1915. november 18-i ülésén Wallis „A nemzetiségek eloszlása Magyarországon” címmel tartott előadást. A kétrészes előadás első fele „a népesség és a nemzetiségek elterjedésének térképezési módszereivel” foglalkozott, a második rész pedig a módszerek alkalmazásának eredményeit mutatta be Magyarország népén keresztül (WALLIS, B. C. 1916a, p. 178). Az előadás első részben Wallis hat különböző térképet tárt a hallgatóság elé: ezek az 1 : 1000 000-s térkép budapesti szelvényén a népességet és a nemzetiségeket ábrázolták különböző módszerekkel (*l. ábra*). Az „A” térkép a népsűrűséget járások szerint tüntette föl. (A törvényhatósági jogú városok és a rendezett tanácsú városok a magyar statisztikai adatszolgáltatásnak megfelelően nem az őket körülölelő járások részeként, hanem önálló egységként jelentek meg.) A „B” térkép a korábban bemutatott szintvonalas megoldást alkalmazta: „minden járás átlagos népsűrűségét „magassági pontként” jelenítette meg, és az azonos értékeket „népességi szintvonalakkal” kötötte össze” (p. 180). A „C” térkép ugyanezt a módszert követte, de az értékeket nem járásonként, hanem településenként vette számításba. A „D”, „E” és „F” térképek a nemzetiségeket ábrázolták az 1910-es népszámlálási anyanyelvi adatait feldolgozva. A „D” térkép járásonként különböző színű számokkal jelenítette meg az egyes nemzetiségek százalékos részesedését. Az „E” térkép ugyanezt a módszert használta, mint a „B” térkép, és hat külön térképet egyesített, amelyek „Magyarország nemzetiségeit, a magyart, a németet, a szlovákokat, a románokat, a horvátokat és a szerbokat ábrázolták” (p. 180). Az „F” térkép ugyanezzel a módszerrel, de települési adatok felhasználásával készült, és csak a két legnépesebb nyelvi csoportot, a magyart és a románokat ábrázolta. Wallis előadásában ezen a ponton megállt: „Szívesen meghallgatom az általam használt kartográfiai módszerekkel kapcsolatos kritikai megjegyzéseiket és a javaslatukat” (p. 181).

Maps to illustrate the paper by
B. C. WALLIS
on the
DISTRIBUTION OF NATIONALITIES IN HUNGARY

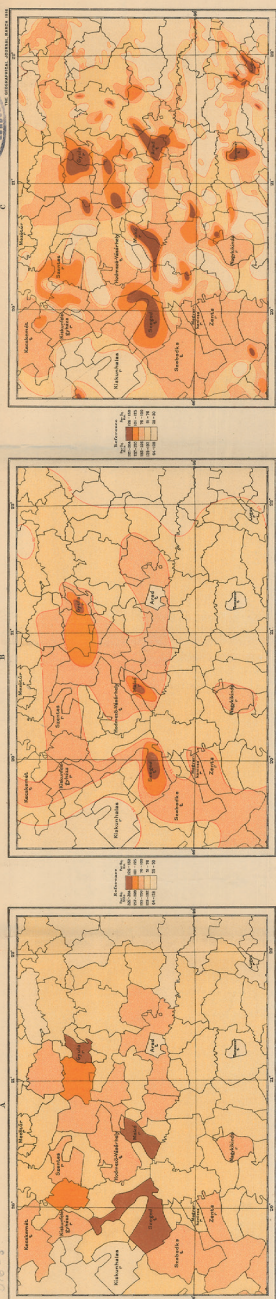
DISTRIBUTION OF NATIONALITIES IN HUNGARY

Scale 1:100,000 in 1916. B.C. Wallis, 1916.

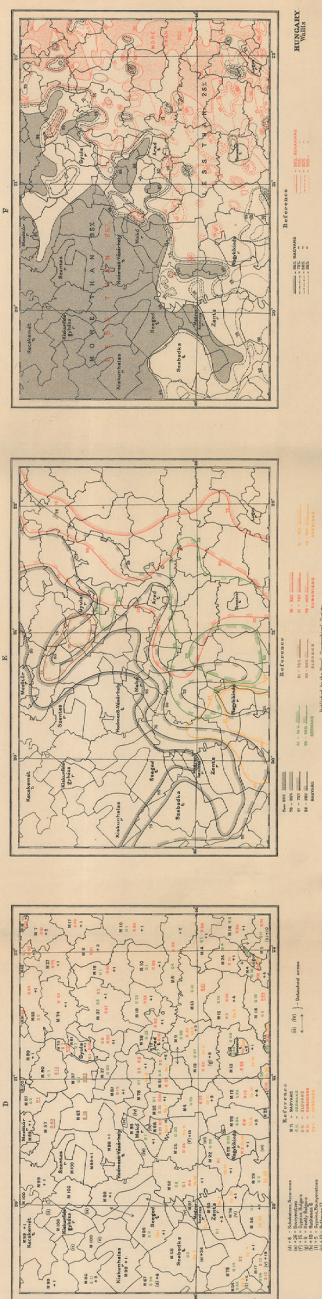
Published by the Royal Geographical Society

PART OF HUNGARY ILLUSTRATING THREE METHODS OF MAPPING THE DENSITY OF POPULATION

D 1/6 - 5°

PART OF HUNGARY ILLUSTRATING THREE METHODS OF MAPPING THE DISTRIBUTION OF NATIONALITIES

I. ábra B. C. WALLIS térképei a *Distribution of Nationalities in Hungary* tanulmányban.

Forrás: WALLIS 1916a. A Royal Geographical Society (with IBG) engedélyével

Figure 1 Map to illustrate the paper by B. C. WALLIS on the *Distribution of Nationalities in Hungary*.

Source: WALLIS 1916a. By permission of the Royal Geographical Society (with IBG)

Előadásának második részében a magyarok térbeli elterjedésével és a többi nemzetiség fölötti dominanciájával foglalkozott (megállapításai visszaköszönnek az 1919-es *Peoples of Austria-Hungary I.* kézikönyvben), majd röviden beszélt „a magyar nemzet lehetséges jövőbeli politikai határaitól”. „Ahogy bemutattam, Erdély döntően román lakosságú, és a területet irányító magyarok elszigetelt közösségekben élnek. A keleti magyar államhatárnak emiatt az Alföld peremvidékén kell futnia, így a románok (ahogy a svájciak is) a hegyvidékük és völgyeik védelmében maradnak. Az északi határnak a szlovák és a ruszin hegyvidéki népességet kell a magyaroktól elválasztani. Horvátországban csak kevés magyar él, itt a Dráva megfelelő határt alkot” (p. 186). Wallis a kortárs brit geográfusok többségéhez hasonlóan negatív véleményt fogalmazott meg a magyar politikai elitről és a magyarországi nemzetiségi kérdés kezeléséről (bővebben lásd GYÖRI R. – WITHERS, C. 2020b). A nem magyar ajkúak elnyomásáról írt, és kiemelte, hogy „A magyar kultúrát nem békés úton terjesztik” (WALLIS, B. C. 1916a, p. 185). Nézőpontjának kialakítását minden bizonnyal a magyarokkal szemben ellenséges és a brit közvéleményre nagy hatást gyakorló Robert Seton-Watson befolyásolta, akinek gondolatait ebben a tanulmányában hosszabban is idézte.

Wallis előadása és különösen a térképei élénk eszmecserét indítottak el. Több hozzászóló, köztük Lionel Lyde, a University College London földrajzprofesszora dicsérték Wallis kartográfiai leleményességét és statisztikai éleslátását: „Évek óta tudom, hogy Mr. Wallis az ilyen fajta statisztikai munkában az egyik legzseniálisabb ember Londonban. Azt tanácsolom viszont, hogy ezt a tudását mindig olyan alaptérképeken kamatoztassa, amelyek a földrajzi jellegzetességeket is feltűntetik” (LYDE, L. et al. 1916, p. 187). Lyde ezzel a megjegyzéssel arra célzott, hogy Wallis térképei kifejezőbbek lettek volna, ha a népsűrűséget és a nemzetiségeket Magyarország természeti földrajzi térképére vetítve mutatták volna be. Hinks rögtön reflektált is a megjegyzésre, és rámutatott, hogy ezek a térképek eleve úgy készültek, hogy „az 1 : 1000 000-s természeti földrajzi térképpel fedésbe hozhatók legyenek” (p. 187). Valószínűleg nem volt véletlen Lyde érdeklődése Wallis térképei iránt. Lyde a háború alatt több munkát is publikált az európai határokról, és ezekben azt hangsúlyozta, hogy az államhatárokat a „természetes” határokhoz, lehetőleg folyókhoz kell igazítani. (LYDE, L. 1915a, 1915b, 1916.)

A vita végén Wallis kiemelte, hogy a bemutatott térképek nem véglegesek, a folyamatban lévő projekt egyik fázisát tükrözik: „Ez az előadás egy időközi beszámoló, aminek az volt a célja, hogy a munkához javaslatok érkezzenek. Abban bízom, hogy a befejezett munkát majd egy későbbi ülésen be tudom mutatni” (LYDE, L. et al. 1916, p. 188). Mi bizonyosak lehetünk abban, hogy a projekt folytatódott. Az 1915-ben megvitatott térképek és az 1919-es atlasz stílusa és a célja ugyanaz, még ha az egyes térképek nem is teljesen azonosak (l. a kétrészes tanulmányunk első részének 2. ábráját és az 1. ábra „D” és „E” térképét). Kétség nem fér ahhoz, hogy a népsűrűség ábrázolására kifejlesztett szintvonalas módszer a későbbi térképek alapját képezi (l. az 1. ábra „B” és „C” térképét).

Wallis 1916 második felében és 1917 elején folyamatosan fejlesztette a térképeket, hogy az új módszertannal minél pontosabban ábrázolja a különböző nemzetiségeket, és a színelvetést is tökéletesítette. Ezt bizonyítja az RGS titkára és a Külügyminisztérium könyvtárosa közti levelezés (HINKS, A. 1917a), illetve erről tanúskodnak Wallisnak a Külügyminisztérium iratai között fellelhető 1917-ben keltezett, Magyarország népességét és nemzetiségeit bemutató térképei, amelyek megegyeznek az 1919-es kézikönyv és atlasz térképeivel (TNA 1917a, 1917b, 1917c). Ugyanebben az időszakban Wallis Lyde-dal és Unsteaddel együtt részt vett a földrajzi régiók meghatározásának módszereivel foglalkozó RGS-üléseken is. Ezeknek jegyzőkönyveiből nem csak az derül ki, hogy Wallis a „tűz közelében volt”, amikor földrajzi módszertani kérdések kerültek szóba, hanem az is,

hogy meglehetősen nyers vitapartnernek bizonyult azokkal szemben, akik nem értettek egyet a statisztikára épülő megközelítésével (EVANS, J. W. et al. 1916). Mivel sokat dolgozott a magyar népszámlálás adataival, ezért Wallis véleményét szakértőként is kikérték. Így kapott felkérést arra, hogy ellenőrizze azt a román állítást, miszerint a magyar népszámlálás anyanyelvi statisztikája megbízhatatlan vagy tudatosan torzított. Wallis az 1910-es adatokat a korábbi népszámlálási eredményekkel vetette egybe, és így cáfolta a vádat: „*Nem találkoztam még semmi olyan bizonyítékkal, ami alátámasztotta volna azt a kijelentést, hogy a magyar népszámlálási eredmények pontatlanok vagy szándékosan meghamisítottak lennének*” (WALLIS, B. C. 1916b; HINKS, A. 1916).

Kudarok is érték ez idő tájt: tudományos sikerei ellenére középiskolai tanári pozíciójából nem tudott továbblépni. 1916 tavaszán a londoni Bedford College-ban szeretett volna földrajzos oktatói állásba kerülni, ősszel pedig egy johannesburgi gazdaságföldrajzos álláspályázat kapcsán kérte ki Hinks tanácsát (WALLIS, B. C. 1916c, 1916d). Ezeket tervek nem tudta valóra váltani. Megleppő módon 1916 után Wallis már nem adott elő kutatásairól nyilvános konferencián sem. Ennek pontos okát nem tudjuk, lehet, hogy csak az erős leterheltsége akadályozta ebben. Keltie-vel és McFarlane-nel folytatott levelezéséből kiderül, hogy a BAAS Newcastle-i konferenciáján szeretett volna előadást tartani kartográfiai munkájáról 1916 novemberében. A rendezvényen ugyan részt vett, de csak a távollévő Lyde-nak a határokról szóló előadását olvasta fel (McFARLANE, J. 1916). Sem az RGS, sem más tudományos társaság rendezvényén nem tartott ezt követően előadást a térképeiről.

1917 év elején Wallis már a továbblépés más lehetőségeit kereste. Eddigi tevékenysége felkeltette a katonai hírszerzés, az ID32 és a Külügyminisztérium figyelmét, akik Hinksszel léptek kapcsolatba. Érdeklődésükről HINKS (1917b) tájékoztatta Wallist, aki némiképpen csalódott volt, hogy az 1 : 1000 000-s térkép projektjéből nem tudta tudományos karrierjét elindítani, ezért így válaszolt Hinksnek: „*Természetesen örülök annak, hogy a Magyarországgal kapcsolatos munkám hasznosnak bizonyult, és azon gondolkodom, hogy erre a sikerre építve nem tudna-e nekem ajánlást adni a Katonai Hírszerzési Osztályhoz vagy valakihez, aki a Hadügyminisztériumban megfelelő helyen dolgozik. Így talán a képességeimet és a munkabírásomat a jelenleginél jobban ki lehetne használni*” (WALLIS, B. C. 1917a). HINKS jelezte, hogy szót emel Wallis érdekében, „*remélve, hogy nyílik arra lehetőség, hogy Önt javasoljam*” (1917c). Ebből azonban nem valósult meg semmi. Így Wallis tovább folytatta a Magyarországgal kapcsolatos munkáját: 1917. február közepén arról tájékoztatta Hinkst, hogy memorandumot készített a délvidéki szlávokról és a Magyarországról készült háború előtti német nemzetiségi térképeket tanulmányozta (WALLIS, B. C. 1917b, 1917c).

1917 februárjának végén viszont találkoztak Wallisszal a Hadügyminisztérium képviselői, akik Hinkstől már korábban megkapták Wallis nemzetiségi térképeit. Április 4-én pedig WALLIS azt írta Hinksnek, hogy „*mostantól már nem tudok az 1 : 1000 000-s térkép munkálataim dolgozni*”, mert az Admirálisnál, az ID32-ben kapott állást rendes fizetéssel (1917d). Valószínűleg eddigre már befejezte a Magyarországgal kapcsolatos munkáját. Butler százados a Hadügyminisztériumból áprilisi levelében köszönte meg Hinksnek, hogy átküldte „*Ausztria–Magyarország komplett népességi és etnikai földrajzi térképeit [...] és a Magyarország mezőgazdasági erőforrásairól szóló tanulmányt*.” A levélváltásban a jövőről is szó esett: „*Mr. Wallis úgy tervezi, hogy Lengyelország térképeivel folytatja*” (BUTLER, C. 1917). Az ezt követő hat hónapban Hinks és Wallis leveleinek nem maradt nyoma az RGS levéltárában. Ez idő alatt Wallis már Dickson irányításával az ID32 kötelékében dolgozott, és a haditengerészeti hírszerzés titoktartási kötelezettsége vonatkozott rá, így munkájáról nem is oszthatott meg részleteket a társaság titkárával. A csendet csak 1917 novemberének közepén törte meg WALLIS, érdemi

információt azonban nem közölt Hinksszel: „*Sajnos nem vagyok abban a helyzetben, hogy a jelenlegi feladataimról írjak*” (1917e). HINKS ekkor Dicksonnak írt, és levelében Wallisról, illetve a munkájáról érdeklődött: „*Mr. Wallis Ausztria–Magyarország népességének statisztikai vizsgálatára épülő, nálunk készített térképe nagy sikert aratott: a Külügyminisztériumban és a Hadügyminisztériumban egyaránt nagyra értékelték. [...] Semmit nem tudok arról, milyen munkát végez Wallis önöknél, de valószínűnek tartom, hogy a nemzetiségi statisztika most sem áll távol tőle, hiszen ebben a legjobb*” (1917d). Válaszában ezt DICKSON is megerősítette: „*Wallis itteni munkája során Lengyelország térképeivel foglalkozik, ugyanazzal a módszertannal, amivel Ausztria–Magyarország térképeit készítette*” (1917). 1919-re a lengyel atlasz is elkészült, és a Külügyminisztérium levéltári anyagai között megtalálható (TNA 1919).

Bár a különböző brit hírszerzési szervek ugyanazért a céltért küzdöttek, de köztük és vezetőik között folyamatosan erősödött a feszültség 1917-ben. A Hall admirális felügyelete alatt álló haditengerészeti hírszerzésnek (az NID-nek) a Prothero vezette Történelmi Szekcióját 1918 februárjában áthelyezték a Külügyminisztériumba, és ott egy új Politikai Hírszerzési Osztályt alakítottak ki. A Külügyminisztérium könyvtárának vezetője, Alwyn Parker együtt a minisztérium belső ügyeinek befolyásos szervezője is volt. Parker Wallis munkáját már ismerte a Hinkstől kapott információkból, Dickson viszont ki nem állhatta, mivel „*fellegekben járó, szószátyár professzornak*” tartotta, aki „*képtelen arra, hogy a fontos dolgokra koncentráljon*” (GOLDSTEIN, E. 1986, p. 86). Emiatt a Külügyminisztériumban lényegében tudomást sem vettek Dicksonról. A fennmaradt levelezésből az derül ki, hogy miközben Dickson és a Külügyminisztérium közti kapcsolat 1917-ben egyre gyengült, addig Prothero (azaz az NID Történelmi Szekciójá) és Hinks (azaz az RGS) között egyre inkább erősödött. Ebben Wallis értékes munkája is nagy szerepet játszott.

1917. november 21-én HINKS néhány térképet küldött Protheronak: „*ezek a térképek Ausztria–Magyarország népességének megoszlásáról a Mr. Wallis által kidolgozott módszerek alapján készültek*”. Hinks azt hangsúlyozta, hogy a térképek készítésének célja az volt: „*hogy a lehető legnagyobb hasznára legyenek mindenkinek, és mi a Hertford House [azaz az NID] használatára bocsájtnak ezeket, ha cserében megkapjuk azoknak az újabb nemzetiségi vizsgálatoknak az eredményeit, amelyeket a Mr. Wallis a Hertford House-ban végez*” (1917e). Prothero pozitívan válaszolt az ajánlatra, és leveléből az is kiderül, hogy a térképekre az általa felügyelt „*Peace Books*” sorozathoz volt szükség (PROTHERO, G. 1917). Ez az utalás is bizonyítja, hogy Wallis térképeit egy olyan a könyvsorozathoz szánták, amelyet a brit politikusok és geográfus tanácsadók a háború végén, a béke-előkészítő munka során terveztek használni.

1918-ban WALLIS már elsősorban lengyelországi anyagokkal dolgozott. Ezzel egyidőben, 1917 decembere és 1918 novembere között egy cikksorozatot is publikált Magyarország népességéről és nemzetiségeiről a Geographical Review-ban, az American Geographical Society folyóiratában (1917f, 1918a, 1918b, 1918c, 1918d, 1918e). Ezek a tanulmányok tulajdonképpen a Hinksnek készített anyagok bővített, szerkesztett változatai voltak. Nem teljesen világos, miért választotta Wallis az amerikai társaság fórumát a brit folyóirat helyett az ID32-be való távozása előtt készült eredményeinek publikálására. Lehetséges, hogy Hinks, az RGS folyóiratának szerkesztőjeként nem közölhette ezeket a Geographical Journalban, mivel ezt a GSGS titoktartási kötelezettsége nem engedte. (Ennek ellene mond, hogy Wallis 1915-ös kutatásai 1916-ban még megjelentek az RGS folyóiratában.) Az is lehet, hogy Hinks neheztelt Wallisra az ID32-höz való távozása miatt, de az is elképzelhető, hogy Wallis egyszerűen csak az amerikai földrajzos közönségnél is le akarta tenni a névjegyet. Erről a vonatkozó források hiányában csak találgathatunk.

Wallis jó amerikai kapcsolataira viszont vannak bizonyítékok. Az amerikai béke-előkészítő szervezet, az Inquiry földrajzos stábjának vezetője Isaiah Bowman volt, aki 1918 tavaszán Európába küldte az őrnagyi rangban szolgáló munkatársát, Douglas Johnstont („civilben” a Columbia Egyetem geográfusát), hogy a francia és a brit békeelőkészítő testületeknél tájékozódjon (GLANT T. 2020a, p. 31). Johnson Londonban találkozott Wallisszal, és a Bowmannel írt levelében utal arra, hogy Wallis publikációs tevékenységét korlátozták, de arra ő sem ad választ, miért az amerikai folyóiratnál jelentek meg ezek az anyagok (igaz, ott is csak csonkított formában). „*A Hertford House-ban találkoztam B. C. Wallisszal, és hosszasan kielemeztük az általa készített térképet Ausztria–Magyarország lakosságának etnikai megoszlásáról. Ahogy Ön is tudja, kiváló munkát végzett. Nem engedélyezték számára, hogy a [Geographical] Review-ban megjelenő cikkeiben minden adatot bemutasson, de korábban már küldtem Önnek egy általa készített, kéziratos etnikai térképet a Kettős Monarchiában élő különböző népfajokról. Ez a térkép minden bizonnyal a legpontosabb elemzés az egyes fajok földrajzi elhelyezkedéséről*” (JOHNSON, D. 2020, p. 203). Ezek alapján biztosan állítható, hogy Wallis kéziratos térképei már a tengerentúlra is eljutottak, szöveges elemzései pedig nyomtatásban is megjelentek. Ezek a szövegek teszik ki az 1919-es *Peoples of Austria-Hungary* kézikönyv anyagának zömét: pl. a magyarországi németekről szóló Geographical Review-cikke a kézikönyv III. fejezetében köszön vissza, a délvidéki szlávokról szóló tanulmánya pedig a X. fejezet gerince. A folyóiratcikkek népességt statisztikai táblázatai is bekerültek a kézikönyvbe.

Wallis térképeire és statisztikáira a háború végeztével lett nagy szükség. Amikor november 11-én a nyugati fronton elhallgattak a fegyverek, a békekötés és az új határok kialakításának előkészületei kezdődtek meg. ALAN OGILVIE november 21-én már kapcsolatba lépett William Roxburgh-val (Külügyminisztérium, Politikai Hírszerzési Osztály), és levelében így fogalmazott: „*A jelenlegi munkánkhoz nagyon fontos, sőt életbevágó, hogy az elérhető legjobb etnikai térképeket használni tudjuk. Úgy tudom, hogy a Hertford House kitűnő, részletgazdag etnikai térképeket készített Ausztria–Magyarországról és a Balkánról az Admirális számára*” (1918b). A sürgetés ellenére Ogilvie-hez nem érkeztek meg rögtön azok a térképek, amelyeket Wallis a GSGS-nél Hinks irányításával készített. Ezek a térképek már az ID32 kezében voltak, ahol Dickson volt az illetékes. Néhány nap múlva viszont már Dickson is megkapta az utasítást, hogy tegye elérhetővé az ID32 kezelésében lévő munkákat, mindenekelőtt „*a Balkánt, Ausztria–Magyarországot vagy Lengyelországot ábrázoló etnográfiai térképeket, statisztikákat*”, azaz éppen azoknak a régióknak az anyagait, amelyeket Wallis 1915 óta feldolgozott. Az utasítás siettetően fogalmazott: „*Meglehetősen nyomás alatt készítjük elő az anyagokat*” (ROXBURGH, W. 1918). 1919. február 12-én Dickson már arról tájékoztatta a Külügyminisztérium tisztviselőjét, Roxburgh-t, hogy mellékelve küldi neki „*a Magyarország népsűrűségét és etnikai viszonyait ábrázoló térképek első példányait. [...] Bizom benne, hogy az Ausztriáról készített hasonló atlasz is hamarosan meg fog érkezni*” (DICKSON, H. N. 1919). Bár a *Peoples of Austria-Hungary I.* kézikönyv és atlasz hivatalosan csak 1919 áprilisában jelent meg, de ezekből a forrásokból kiindulva valószínű, hogy 1919 tavaszán a brit diplomaták és a brit geográfus szakértők Párizsban támaszkodtak B. C. Wallis négy éven keresztül végzett munkájára és az elkészült térképeire.

Összefoglalás

Kutatásunk során megállapítottuk, hogy a Magyarország népességét és nemzeti-ségi viszonyait bemutató *Peoples of Austria-Hungary I.* atlasz és kézikönyv többéves

munka eredményeként született meg 1919 tavaszán. A londoni földrajztanár, B. C. Wallis a Royal Geographical Society fizetés nélküli „önkénteseként” kapcsolódott be 1914-ben az 1:1000 000-s méretarányú világtérkép munkálataiba. A tudományos vállalkozásként induló és csak lassan előre haladó projekt Nagy-Britanniában a háború idején értékelődött fel, és a statisztika földrajzi felhasználásáról, oktatásmódszertani kérdésekről publikáló Wallis vélhetően tudományos karrierjének előmozdítása érdekében csatlakozott a projekthez. Korábbi tanulmányaiban nincs nyoma annak, hogy magyar kérdések foglalkoztatták volna, véletlenszerűnek tűnik, hogy Magyarország térképezése került kutatása fókuszába. Wallis ugyanis először az 1:1000 000-s térkép budapesti szelvényét statisztikai és kartográfiai módszertani újításainak kipróbálására használta, az a kérdés érdekelte, hogyan lehet egy ilyen soknyelvű és változatos népsűrűségű terület nemzeti-ségi viszonyait ábrázolni. Ezt követően többéves munkája során vált Magyarország- és Közép-Európa-szakértővé. Ismereteit a statisztikai kiadványokra (mindenekelőtt a magyar népszámlálásokra), térképekre és az angol nyelven megjelent irodalomra alapozta, nincs arra utaló adat, hogy a háború előtt járt volna Magyarországon vagy az Osztrák–Magyar Monarchiában. A Magyarországról alkotott negatív véleményét minden bizonnyal a magyarokkal szemben ellenséges Robert Seton-Watson befolyásolta, akire munkáiban is hivatkozik (pl. WALLIS, B. C. 1916a).

A tudományos munkának induló projekt a háború alatt felfutó, széttagolt és egymással is rivalizáló brit hírszerzési csoportok földrajzi osztályainak felügyeletébe ment át. Wallis sikertelenül próbálkozott azzal, hogy középiskolai tanári állását egyetemi oktatói katedrára cserélje, ezért máshol kereste a szakmai továbblépés útjait. Amikor 1917 tavaszán az Admirális Haditengerészeti Hírszerzési Csoportjának Földrajzi Szekciójában (ID32) ajánlottak neki fizetett állást, elfogadta a lehetőséget. Ennek a szervezetnek a keretében fejezte be Magyarországgal kapcsolatos munkáját Wallis, és itt jelent meg kizárólag szolgálati felhasználásra a *Peoples of Austria-Hungary I.* atlasz és kézikönyv 1919 áprilisában (NID 1919a, 1919b).

Kétféles tanulmányunk a Párizs környéki békeszerződések és trianoni békeszerződés földrajzi háttéranyagainak azonosítása mellett fontos adalékokkal szolgál más, nagyobb témákhoz is. A magyar atlasz és kézikönyv történetének feltárása rávilágított arra, hogy a brit I. világháborús földrajzi kézikönyvek további kutatásában nagy potenciál van. Összesen 21 ilyen kötet készült, és a földrajztudomány története eddig keveset foglalkozott ezzel a különleges, „alkalmazott földrajzi” műfajjal, pedig ezeknek keletkezéstörténete bepillantást enged a geográfusok, illetve a katonai és politikai hírszerzési szolgálatok között a háborús időkben megerősödő kapcsolatokba.

Ugyanígy fontos lenne azt is felderíteni, milyen volt a recepciója ezeknek az anyagoknak, ténylegesen használták-e ezeket a döntéshozók. A mi esetünkben: mennyire befolyásolta Wallis 1919-es kézikönyve és atlasza a párizsi tárgyalások során Magyarország új határait. Eugeniusz Romer Lengyelország-atlaszának hatását például kifejezetten nagyra becsüli MORGANE LABBÉ, akinek véleménye szerint az atlasz „*már a nemzetiségi térképeknél szokatlan módszerrel készült népességföldrajzi térképei miatt is elősegítette a lengyel ügy sikerét a párizsi békekonferencián*” (2018, p. 107). Szinte bizonyos, hogy ilyen hatása Wallis munkáinak nem volt. MACIEJ GÓRNY a kelet-közép-európai geográfusok párizsi szakértői munkáját egy másik aspektusból értékeli, ami Wallis esetében is megállhatja a helyét „*Valószínűleg nagyobb volt a békekonferencia hatása a geográfusokra, mint maguknak a földrajzosoknak a végső döntésekre gyakorolt hatása. Ebben a kérdésben persze csak valószínűségről beszélhetünk, és nehéz határozott válaszokat adni*” (2022, p. 20). Mi is csak valószínűsíteni tudjuk, hogy a Párizsban dolgozó brit diplomaták és geográfus szakértők használták Wallis térképeit és elemzéseit.

Górny meglátását átfogalmazva feltehetjük azt a kérdést is, hogyan hatott Wallis szakmai pályájára a háború alatt és a békekonferencia idején végzett értékes munkája? Különös, de az 1910-es években folytatott élenk publikációs tevékenysége és innovatív kartográfiai módszerei sem bizonyultak elégnek ahhoz, hogy elindítsa tudományos karrierjét. A háború után tovább publikált, földrajzi munkákat és atlaszokat állított össze, újságíróként és szerkesztőként is dolgozott. Végül visszatért az iskolához: az 1920-as, 1930-as években különböző városok oktatási hivatalaiban vizsgáztatóként, oktatási módszertani anyagok fejlesztőjeként tevékenykedett (GYŐRI R. – WITHERS, C. m.a.).

Érdemes összevetni Wallis pályáját magyar kortársa, Fodor Ferenc pályájával. Fodor Wallishoz hasonlóan középiskolai tanárként dolgozott az egyetem befejezése után, de tudományos ambícióit karánsebesi földrajztanárként sem adta fel, ahogy Wallis, ő is publikált, tudományos vállalkozásokba kapcsolódott be, kereste a kapcsolatot a vezető geográfusokkal. Az összeomlás közepette nyílt meg előtte a továbblépés útja: 1919 kora őszen Budapestre menekülve került a Béke-előkészítő Irodához földrajzi referensként. Fodor értékes munkával hálálta meg Teleki bizalmát, a kartográfiai, statisztikai anyagok, földrajzi elemzések összeállítása során szakmai kvalitásait bizonyította. Wallisszal ellentétben Fodor már nem tért vissza az iskolához, Teleki gazdaságföldrajzi tanszékén adjunktusként, majd 1929-től egyetemi tanárként dolgozott (JOBBITT, S. – GYŐRI R. 2025). Biztosan nem tudjuk megmondani, miért sikerült az egyik földrajztanárnak megalapozni a tudományos karrierjét a béke-előkészítésben játszott szakértői szerepével, és miért nem sikerült a másinak ugyanez. Az bizonyos, hogy Magyarországon a sikertelen béketárgyalások ellenére a földrajztudomány felértékelődött a közvélemény szemében, és a tudományterület a két világháború között stratégiai fontossága miatt is fénykorát élte (HAJDÚ Z. 2010). A geográfusok előtt is új lehetőségek nyíltak meg. Nagy-Britanniában viszont a földrajz hozzájárulása a háborús erőfeszítésekhez nem váltott ki ilyen hatást, sőt inkább az volt a vélemény, hogy a földrajz elszalasztotta a lehetőséget pozíciójának a megerősítésre (HINKS, A. 1920; HEFFERNAN, M. 1996). A szakértői anyagok készítésében való közreműködés nem jelentett automatikus belépőt a tudományos életbe.

A háború után több brit geográfus is értékelte Európa új határait, köztük olyan földrajzosok is, akik részt vettek a szakértői munkákban. Az új magyar határok esetében a legtöbben óvatos bírálatot fogalmaztak meg (GYŐRI, R. – WITHERS, C. 2020a, 2020b), a legélesebben a háború alatt az ID32-ben dolgozó JOHN MCFARLANE írt: „*A legtöbb bírálat a békeszerződések területi határozatait a Magyar-medencével való bánásmód miatt érheti. A földrajzi alapelveket erőszakkal hágták át annak a régiónak a szétदारabolásával, ahol a magyarok többségben voltak, ráadásul arányuk a lakosságon belül növekvő volt*” (MCFARLANE, J. 1920, p. 227). Wallis is közölt egy rövid összefoglaló írást 1921-ben, amelyben az 1910-es magyar népszámlálás adataira támaszkodva mutatta be Magyarországot szétदारabolásának népességföldrajzi következményeit. Az utódállamokhoz került területeken végighaladva pontosan közölte az immár kisebbséggé vált magyar népesség számát és arányát, és rámutatott ezeknek a közösségeknek a nagyságára is, de megjegyezte, hogy a magyarok száma a határok átrendeződése miatt már több régióban, különösen a városokban csökkenhetett. Az új határokat egykori kollégájával, McFarlane-nel ellentétesen értékelte: a magyarokról mint a kisebbségi jogokat korábban nem tisztelő nemzetről írt, és a határmegvonást sem látta problematikusnak (WALLIS, B. C. 1921).

Wallisnak másfél évtizeddel később adódott még egyszer alkalma a világháborús munkájának felidézésére. 1934-ben a University College of London földrajzprofesszora, Charles Fawcett mutatta be új népességföldrajzi térképeit a társaságban, és a vitaülésen Wallis is jelen volt. Fawcett a szintvonalas ábrázolási technika népességföldrajzi alkalmazását Wallis egyik magyarországi térképével illusztrálta, és az előadást követő vitán

szót kapott Wallis is. Tartalmi kérdések ekkor nem kerültek elő, az eszmecsere módszertani megfontolások körül forgott. Ez alkalommal Wallis saját kartográfiai újításait és térképeit nem igazán vette védelmébe, és nem tekintette követendő példának. Így fogalmazott: „*Nem kell úgy tennünk, mintha ez más lett volna, mint aminek szánták: egy sebében elvégzett, speciális gyakorlati célt szolgáló vizsgálat*” (Cox, P. et al. 1935, p. 150).

Köszönetnyilvánítás

Győri Róbert kutatásait az NKFIH K 125001 projektje támogatta. A szerzők szeretnének köszönetet mondani a brit nemzeti levéltár (The National Archives, Kew) munkatársainak, Eugene Rae-nek és Joy Wheelernek, a Royal Geographical Society (with IBG) (London) levéltárosainak, Magyar Árpádnak, a HUN-REN CsFK Földrajztudományi Intézet könyvtárosának, a British Library, a National Library of Scotland munkatársainak, valamint Michael Heffernannek és Elizabeth Baigentnek a kutatásában nyújtott segítségükért.

GYŐRI RÓBERT

ELTE TTK FFI, Társadalom- és Gazdaságföldrajzi Tanszék, Budapest
gyori.robert@ttk.elte.hu

CHARLES W. J. WITHERS

University of Edinburgh, School of Geosciences, Institute of Geography, Edinburgh
C.W.J.WITHERS@ed.ac.uk

FORRÁSOK

- BUTLER, C. 1917c: Butler százados (War Office) levele Arthur Hinksnek, 1917. április 16. – RGS-IBG Archives, Wallis B. C. Corr. 1911–1920, CB8 2692.
- DICKSON, H. N. 1917: Henry Newton Dickson levele Arthur Hinksnek, 1917. november 26. – RGS-IBG Archives, Wallis B. C. Corr. 1911–1920, CB8 2692.
- DICKSON, H. N. 1919: Henry Newton Dickson levele William Roxburgh-nak, 1919. február 22. – The National Archives, FO 371/4352, FO Political Intelligence Department (Peace Conference Series), f. 276.
- HINKS, A. 1914: Arthur Hinks levele B. C. Wallisnak, 1914. november 13. – RGS-IBG Archives, 1:1 million map, 1911–1920, CB8/31: 1.
- HINKS, A. 1915b: Arthur Hinks levele Robert Blairnek, 1915. február 23. – RGS-IBG Archives, 1:1 million map, 1911–1920, CB8/31: 1.
- HINKS, A. 1916: Arthur Hinks levele B. C. Wallisnak, 1916. szeptember 25. – RGS-IBG Archives, Wallis B. C. Corr. 1911–1920, CB8 2692.
- HINKS, A. 1917a: Arthur Hinks levele Alwyn Parkernek, 1917. február 23. – RGS-IBG Archives, Wallis B. C. Corr. 1911–1920, CB8 2692.
- HINKS, A. 1917b: Arthur Hinks levele B. C. Wallisnak, 1917. január 11. – RGS-IBG Archives, Wallis B. C. Corr. 1911–1920, CB8 2692.
- HINKS, A. 1917c: Arthur Hinks levele B. C. Wallisnak, 1917. január 30. – RGS-IBG Archives, Wallis B. C. Corr. 1911–1920, CB8 2692.
- HINKS, A. 1917d: Arthur Hinks levele Henry Newton Dicksonnak, 1917. november 24. – RGS-IBG Archives, Wallis B. C. Corr. 1911–1920, CB8 2692.
- HINKS, A. 1917e: Arthur Hinks levele George Protheronak, 1917. november 21. – RGS-IBG Archives, Admiralty (Intelligence Division), CB8/16.
- JOHNSON, D. 2020: Douglas W. Johnson levele Isaiah Bowmannek, 1918. május 9. – In. GLANT T. (szerk.): Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917–1918. (Források.) Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest. pp. 199–206.
- NID 1919a: The Peoples of Austria–Hungary. I. Hungary. Atlas, ID1210B. – H. M. Government (Naval Intelligence Department), London. LXXIII p.

- NID 1919b: The Peoples of Austria–Hungary. I. Hungary. Text to accompany the ‘Atlas of Austria–Hungary’, ID1210B. – H. M. Government (Naval Intelligence Department), London. 144 p.
- OGILVIE, A. 1918b: Alan G. Ogilvie levele William Roxburgh-nak, 1918. november 21. – The National Archives, FO 371/4352, Political Intelligence Department (Peace Conference Series), File 17, f. 253.
- PROTHERO, G. 1917: George Prothero levele Arthur Hinksnek, 1917. november 24. – RGS-IBG Archives, Admiralty (Intelligence Division), CB8/16.
- ROXBURGH, W. 1918: William Roxburgh levele Henry Newton Dicksonnak, 1918. november 27. – The National Archives, FO 371/4352, FO Political Intelligence Department (Peace Conference Series), f. 259v.
- TNA 1917a: Map of Hungary, showing percentage of various nationalities, by B.C. Wallis, FRGS. 1:1,000,000. Royal Geographical Society. – The National Archives, FO Records of the Library, Research Department and Research and Library Department, FO 925/20006.
- TNA 1917b: Map of Hungary, showing density of population, by B.C. Wallis, FRGS. 1:1,000,000. Royal Geographical Society. – The National Archives, FO Records of the Library, Research Department and Research and Library Department, FO 925/20008.
- TNA 1917c: Maps to illustrate the paper by B.C. Wallis on the distribution of nationalities in Hungary. 1:1,250,000. Royal Geographical Society. – The National Archives, FO Records of the Library, Research Department and Research and Library Department, FO 925/20009.
- TNA 1919: ‘Polish Atlas’, containing maps showing ethnography, languages, and religions of Poland and Galicia, prepared for the Peace Conference by the Naval Staff, ID, Admiralty. – The National Archives, FO Records of the Library, Research Department and Research and Library Department, FO 925/37106.
- WALLIS, B. C. 1914e: B. C. Wallis levele John Scott Keltie-nek, 1914. november 10. – RGS-IBG Archives, 1:1 million map, 1911–1920, CB8/31: 1.
- WALLIS, B. C. 1914f: B. C. Wallis levele Arthur Hinksnek, 1914. november 15. – RGS-IBG Archives, 1:1 million map, 1911–1920, CB8/31: 1.
- WALLIS, B. C. 1915j: B. C. Wallis levele Arthur Hinksnek, 1915. március 19. – RGS-IBG Archives, 1:1 million map, 1911–1920, CB8/31: 1.
- WALLIS, B. C. 1916b: B. C. Wallis levele Arthur Hinksnek, 1916. szeptember 23. – RGS-IBG Archives, Wallis B. C. Corr. 1911–1920, CB8 2692.
- WALLIS, B. C. 1916c: B. C. Wallis levele Arthur Hinksnek, 1916. április 2. – RGS-IBG Archives, Corr. 1911–1920, CB8/1.
- WALLIS, B. C. 1916d: B. C. Wallis levele Arthur Hinksnek, 1916. október 23. – RGS-IBG Archives, Corr. 1911–1920, CB8/1.
- WALLIS, B. C. 1917a: B. C. Wallis levele Arthur Hinksnek, 1917. január 12. – RGS-IBG Archives, Wallis B. C. Corr. 1911–1920, CB8 2692.
- WALLIS, B. C. 1917b: B. C. Wallis levele Arthur Hinksnek, 1917. február 17. – RGS-IBG Archives, Wallis B. C. Corr. 1911–1920, CB8 2692.
- WALLIS, B. C. 1917c: B. C. Wallis levele Arthur Hinksnek, 1917. február 21. – RGS-IBG Archives, Wallis B. C. Corr. 1911–1920, CB8 2692.
- WALLIS, B. C. 1917d: B. C. Wallis levele Arthur Hinksnek, 1917. április 4. – RGS-IBG Archives, Wallis B. C. Corr. 1911–1920, CB8 2692.
- WALLIS, B. C. 1917e: B. C. Wallis levele Arthur Hinksnek, 1917. november 16. – RGS-IBG Archives, Wallis B. C. Corr. 1911–1920, CB8 2692.

IRODALOM

- BAINES, A. – WALLIS, B. C. – MACKENZIE, N. F. – WRIGLEY, J. – UNSTEAD, J. F. – THOMPSON, Y. 1913: Statistical study of wheat cultivation and trade, 1881–1910: Discussion. – *Geographical Journal* 42. pp. 273–276. <https://doi.org/10.2307/1778759>
- CHISHOLM, G. 1915: Geography in schools: a review. – *Scottish Geographical Magazine* 31. pp. 406–411. <https://doi.org/10.1080/00369221508734188>
- COX, P. – WINTERBOTHAM, H. ST. J. L. – FLEURE, H. J. – TAYLOR, E. G. R. – WALLIS, B. C. – O'DELL, A. C. – HINKS, A. – AUROUSSEAU, M. – FAWCETT, G. B. – SMITH, G. H. – TAMMEKANN, A. 1935: Population maps: Discussion. – *Geographical Journal* 85. pp. 146–159. <https://doi.org/10.2307/1785991>
- EVANS, J. W. – LYDE, L. – ROXBY, P. – WALLIS, B. C. – ORFORD, E. J. – UNSTEAD, J. F. – BECKIT, H. O. 1916: A synthetic method of determining geographic regions: Discussion. – *Geographical Journal* 48. pp. 242–249. <https://doi.org/10.2307/1779872>
- FREEMAN, T. 1980: A history of modern British geography. – Longman, London. 258 p.
- GLANT T. 2020a: Az Inquiry, az amerikai béke-előkészületek és Magyarország sorsa, 1917–1918. – In: GLANT T. (szerk.): *Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917–1918. (Források.)* Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest. pp. 9–48.

- GOLDSTEIN, E. 1986: Hertford House: The Naval Intelligence Geographical Section and Peace Conference Planning, 1917–1919. – *The Mariner's Mirror* 72. pp. 85–88.
- GÓRNY, M. 2022: 'Almost a statesman': East Central Europe's geography experts and the Paris Peace Conference. – *Journal of Historical Geography* 78. pp. 12–21. <https://doi.org/10.1016/j.jhg.2022.08.001>
- GYÖRI R. – WITHERS, C. 2020a: Trianon és a brit földrajz I. – *Földrajzi Közlemények* 144. pp. 202–220. <https://doi.org/10.32643/fk.144.2.5>
- GYÖRI R. – WITHERS, C. 2020b: Trianon és a brit földrajz II. – *Földrajzi Közlemények* 144. pp. 294–310. <https://doi.org/10.32643/fk.144.3.4>
- GYÖRI R. – WITHERS, C. m.a.: Bertram ('Bertie') Cotterell Wallis, 1878–1960. – *Geographers Biobibliographical Studies* 43.
- HAJDÚ Z. 2010: Trianon és a magyar földrajztudomány. – *Közép-Európai Közlemények* 11. pp. 20–33.
- HEFFERNAN, M. 1996: Geography, cartography and military intelligence: The Royal Geographical Society and the First World War. – *Transactions of the Institute of British Geographers* 21. pp. 504–533. <https://doi.org/10.2307/622594>
- HEFFERNAN, M. 2002: The politics of the map in the early twentieth century. – *Cartography and Information Science* 29. pp. 207–226. <https://doi.org/10.1559/152304002782008512>
- HINKS, A. 1912: Map Projections. – Cambridge University Press, Cambridge. 126 p.
- HINKS, A. 1913: Maps and Survey. – Cambridge University Press, Cambridge. 206 p.
- HINKS, A. 1915a: The Map on the Scale 1/1,000,000, Compiled at the Royal Geographical Society under the Direction of the General Staff, 1914–1915. – *Geographical Journal* 46. pp. 24–50. <https://doi.org/10.2307/1779959>
- HINKS, A. 1920: Geography at the Congress of Paris, 1919. – *Geographical Journal* 55. pp. 309–312.
- HOWARTH, O. 1915: Review of The Teaching of Geography. – *Geographical Journal* 46. pp. 311–312.
- JOBBITT, S. – GYÖRI R. 2025: Ferenc Fodor, 1887–1962. – *Geographers Biobibliographical Studies* 41. pp. 99–133.
- LABBÉ, M. 2018: Eugene Romer's 1916 Atlas of Poland: creating a new nation state. – *Imago Mundi* 70. pp. 94–113. <https://doi.org/10.1080/03085694.2018.1382118>
- LYDE, L. 1915a: Some frontiers of to-morrow: An aspiration for Europe. – A. & C. Black, London. 120 p.
- LYDE, L. 1915b: Types of Political Frontiers in Europe. – *Geographical Journal* 45. pp. 126–139. <https://doi.org/10.2307/1780250>
- LYDE, L. 1916: River Frontiers in Europe. – *Scottish Geographical Magazine* 32. pp. 545–555. <https://doi.org/10.1080/00369221608734243>
- LYDE, L. – TROTTER, H. – FAIRGRIEVE, H. – NICHOLS, S. – MAUDSLAY, W. – WALLIS, B. 1916: Distribution of nationalities in Hungary: A discussion. – *The Geographical Journal* 47. pp. 187–188. <https://doi.org/10.2307/1779299>
- McFARLANE, J. 1915: Geography at the British Association. – *Geographical Journal* 46. pp. 374–380.
- McFARLANE, J. 1916: Geography at the British Association. – *Geographical Journal* 48. pp. 419–425.
- McFARLANE, J. 1920: The reconstruction of Europe. – *Scottish Geographical Magazine* 36. pp. 217–232. <https://doi.org/10.1080/00369222008734328>
- n. n. 1912: The Geographical Association Annual Report for 1911. – *Geographical Teacher* 6. pp. 240–244.
- n. n. 1914: The Geographical Association. – *Geographical Journal* 43. pp. 419–424. <https://doi.org/10.2307/1778377>
- PEARSON, A. – HEFFERNAN, M. 2009: The American Geographical Society's Map of Hispanic America: Million-Scale Mapping Between the Wars. – *Imago Mundi* 61. pp. 215–243. <https://doi.org/10.1080/03085690902923630>
- THROWER, N. 1996: Maps and Civilisation: Cartography in Culture and Society. – University of Chicago Press, Chicago. 326 p.
- WALLIS, B. C. 1909a: Practical Exercises in Geography: A Two Years' Course of Geography for Secondary and Other Schools. – Macmillan, London. 184 p.
- WALLIS, B. C. 1909b: Practical geography for examination purposes. – *Geographical Teacher* 5. pp. 50–52.
- WALLIS, B. C. 1910a: The practical teacher's point of view. – *Geographical Teacher* 5. pp. 200–204.
- WALLIS, B. C. 1911a: A Geography of the World. – Macmillan, London. 372 p.
- WALLIS, B. C. 1911b: The use of statistics in the teaching of geography. – *Geographical Teacher* 6. pp. 107–114.
- WALLIS, B. C. 1912a: Measurement in economic geography: its principles and practice. – *Geographical Journal* 39. pp. 22–26. <https://doi.org/10.2307/1778324>
- WALLIS, B. C. 1912b: The Padstow district: an exercise in the study of an area comprised by a single sheet of the Ordnance Survey. – *Geographical Teacher* 6. pp. 347–360.
- WALLIS, B. C. 1912c: The use of formulae in quantitative geography. – *Geographical Journal* 40. pp. 175–178. <https://doi.org/10.2307/1778464>
- WALLIS, B. C. 1914a: Nottinghamshire in the nineteenth century: the geographical factors in the growth of the population. – *Geographical Journal* 43. pp. 34–61. <https://doi.org/10.2307/1778813>
- WALLIS, B. C. 1914b: Some difficulties in the teaching of practical geography. – *Geographical Teacher* 7. pp. 307–316.

- WALLIS, B. C. 1914c: The rainfall regime of Australia. – *Scottish Geographical Magazine* 30. pp. 527–532. <https://doi.org/10.1080/00369221408734144>
- WALLIS, B. C. 1914d: The distribution of rainfall in the North-Eastern United States: its causes and results. – *Scottish Geographical Magazine* 30. pp. 582–595. <https://doi.org/10.1080/00369221408734155>
- WALLIS, B. C. 1915a: *The Teaching of Geography*. – Cambridge University Press, Cambridge. 221 p.
- WALLIS, B. C. 1915b: The climate of New Zealand. – *Geographical Teacher* 8. pp. 179–183.
- WALLIS, B. C. 1915c: The rainfall of the Northeastern United States. – *Monthly Weather Review* 43. pp. 11–14. [https://doi.org/10.1175/1520-0493\(1915\)43<11:TROTNU>2.0.CO;2](https://doi.org/10.1175/1520-0493(1915)43<11:TROTNU>2.0.CO;2)
- WALLIS, B. C. 1915d: The distribution of the rainfall in the Eastern United States. – *Monthly Weather Review* 43. pp. 14–24. [https://doi.org/10.1175/1520-0493\(1915\)43<14:TDOTRI>2.0.CO;2](https://doi.org/10.1175/1520-0493(1915)43<14:TDOTRI>2.0.CO;2)
- WALLIS, B. C. 1915e: The distribution of the rainfall in the Western United States. – *Monthly Weather Review* 43. pp. 170–175. [https://doi.org/10.1175/1520-0493\(1915\)43<170:ITDOTR>2.0.CO;2](https://doi.org/10.1175/1520-0493(1915)43<170:ITDOTR>2.0.CO;2)
- WALLIS, B. C. 1915f: The rainfall regime of several states. – *Monthly Weather Review* 43. pp. 176–178. [https://doi.org/10.1175/1520-0493\(1915\)43<176:ITRROT>2.0.CO;2](https://doi.org/10.1175/1520-0493(1915)43<176:ITRROT>2.0.CO;2)
- WALLIS, B. C. 1915g: Rainfall and agriculture in the United States. – *Monthly Weather Review* 43. pp. 264–277. [https://doi.org/10.1175/1520-0493\(1915\)43<267:VRAAIT>2.0.CO;2](https://doi.org/10.1175/1520-0493(1915)43<267:VRAAIT>2.0.CO;2)
- WALLIS, B. C. 1915h: The rainfall of the cotton belt of the United States and its results. – *Scottish Geographical Magazine* 31. pp. 71–82. <https://doi.org/10.1080/00369221508734177>
- WALLIS, B. C. 1916a: Distribution of nationalities in Hungary. – *The Geographical Journal* 47. pp. 177–187. <https://doi.org/10.2307/1779298>
- WALLIS, B. C. 1917f: The peoples of Hungary: Their work on the land. – *Geographical Review* 4. pp. 465–481. <https://doi.org/10.2307/207396>
- WALLIS, B. C. 1918a: The peoples of Austria. – *Geographical Review* 6. pp. 52–65. <https://doi.org/10.2307/207449>
- WALLIS, B. C. 1918b: The Rumanians in Hungary. – *Geographical Review* 6. pp. 156–171. <https://doi.org/10.2307/207478>
- WALLIS, B. C. 1918c: The Slavs of northern Hungary. – *Geographical Review* 6. pp. 268–281. <https://doi.org/10.2307/207818>
- WALLIS, B. C. 1918d: The Slavs of southern Hungary. – *Geographical Review* 6. pp. 341–353. <https://doi.org/10.2307/207847>
- WALLIS, B. C. 1918e: Central Hungary: Magyars and Germans. – *Geographical Review* 6. pp. 421–435. <https://doi.org/10.2307/207700>